

# **YDÜ İLAHİYAT FAKÜLTESİ** **KARŞILAŞTIRMALI DİNLER**

***I. Dönem Vize Sınavında «Yaşayan Dünya Dinleri» yardımcı kitabından  
belirlenecek konular dışında, sorumlu olduğumuz ders notları***

- Yrd. Doç. Dr. Yusuf Suiçmez

# Giriş

- İnsanoğlunun yeryüzünde var olduğu andan itibaren dinin de her zaman ve her yerde mevcut olduğu bir gerçektir. Zira araştırmalar göstermektedir ki, yaşayan ya da yaşamayan her uygarlıkla ilgili bir inancın izlerine mutlaka rastlanılmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre tarih boyunca inançsız insan olsa dahi inançsız bir toplum mevcut olmamıştır. Yani her toplumun mutlaka kendine özgü bir dini inanca sahip olmuştur.
- Çağımızdaki ilmi, sosyal ve siyasi gelişmeler doğal olarak bu farklı inançları tanıma zorunluluğu getirmiştir. Bu zorunluluk Karşılaştırmalı Dinler dersinin ilahiyat müfredatlarında yer almasını da gerekli kılmıştır. Farklı dinleri ve inançları tanıma, ilahiyat öğretimi alan öğrencilerin, ilahiyat bilgilerini paylaşma, farklı kültürleri anlama ve sağlıklı iletişim kurabilme becerilerini geliştirerek, dini farklılıkların çatışma unsuru değil, kültürel paylaşım unsuru olmasına katkı sağlayacaktır.

# Dersin Amacı ve Kapsamı

- Karşılaştırmalı dinler dersi, tarih boyunca yeryüzünde var olmuş bütün dinlerin diğer dinlerle münasebetlerini, benzer, farklı ve ortak yönlerini tarafsız biçimde karşılaştırmalı olarak ele alan bir bilim dalıdır. Bu bilim, konu olarak ele aldığı dini sistem ve inançları karşılaştırma metodu ile inceler.
- Karşılaştırmalı Dinler dersinin Karşılaştırmalı Dinler Tarihi dersinden farkı, dinlerin tarihi gelişim süreçlerini dikkate almaması, dinleri sadece sahip oldukları değer ve inançlar açısından karşılaştırarak incelemesidir.
- Dinler tarihinde nitelendirici metot yanında, karşılaştırma metoduna da başvurulur. Ancak Karşılaştırmalı Dinlerde, esas olan karşılaştırma metodudur. Bu yüzden nitelendirici metoda gerekli olduğunda başvurulur.
- **Diğer Dinleri Öğrenmenin İslam Açısından Önemi**
- Kur'an-ı Kerim, bilenlerle bilmeyenlerin asla bir olamayacağını belirtir, **“Oku.”** emriyle söze başlar ve bilmediğimiz konuları bilenlerden öğrenmemizi tavsiye eder. İnsanların zararına olmayan her türlü bilginin öğrenilmesini teşvik eder. Kur'an-ı Kerim’de, Allah katında tek geçerli dinin İslam olduğu belirtilmekle birlikte diğer dinlerin bir olgu olarak varlığı da kabul edilmektedir. Dolayısıyla diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmak, mensuplarını tanıma, anlama ve kendi inancımızla mukayese edebilmek bilinçli bir inanca sahip olabilmek açısından önemlidir.

- Küreselleşen dünyada insanlar birbirlerine daha yakın bir ortam içerisinde yaşamak durumunda kalmaktadırlar. Toplumların çoğunda bazen tek bir apartmanda farklı dinlerden ve inançlardan insanların var olduğuna şahit oluyoruz. Ülkemizde de insanımız ve özellikle üniversite gençliğimiz sürekli olarak kendisini, ötekini tanıma ve anlama gayreti içerisinde olmak zorunda hissetmektedir. İletişim vasıtalarının hızla gelişmesi, bilgisayar ve internet dünyasının adeta hayatımızın bir parçası haline gelmesi, farklı toplumlara seyahat etme imkanlarının gün geçtikçe daha da kolay ve rahat hale gelmiş olması farklı din ve kültürlerle sahip insanların birbirlerini tanıma gerekliliğini artırmaktadır. Toplumların kültürel varlıklarının başında dinleri ve inançları gelmektedir. Bu sebeple İlahiyat öğrenimine devam eden öğrencilerimizin farklı dinleri ve dinler üzerindeki çeşitli tartışmaları çok iyi bilmeleri gerekmektedir.

# Milel ve Nihal geleneği

- Milel ve Nihal alışmaları Karşılaştırmalı dinler çalışmalarının esasını oluştırmaktadır.
- Milel ve Nihal geleneği İşlam bilim mirasının çok köklü bir öğesidir. 11. Yüzyıldan itibaren bu başlığı taşıyan birçok eser kaleme alınmış ve bu eserlerde farklı inanç ve düşünce sistemleri masaya yatırılmıştır. Milel ve Nihal başlığını taşıyan ilk eserin Aldlkahir el-Bağdadi'ye ait olduğu, ancak eserin günümüze kadar ulaşamadığı söylenmektedir.
- Bundan başka İbn Hazm, şehristani ve benzeri birçok kişinin bu başlıklı eşerler yazdıkları bilinmektedir. Milel ve Nihal başlıklı eserler dışında, İşlam bilim geleneğinde farklı dinlere felsefi ve kültürel geleneklerin tanınmasına ve araştırılmasına dayalı “diyanat” ve “fırak” başlıklı çalışmaların kaleme alındığı da bir gerçektir. Son olarak, daha sonraki dönemlerde İbnu'n Nedim ve Birni gibi yazarlarca kaleme alınan çalışmaları da Milel ve Nihal geleneği bağlamında sınıflamak mümkündür.
- Milel ve Nihal geleneği, farklı inançların, Müslümanların iletişim içerisinde bulunduğu farklı dinsel ve kültürel grupların tanınmasını ve anlaşılmasını konu almaktadır. Bunu yaparken –zellikle şehristani ve Birni'de gördüğümüz gibi- elden geldiğince objektif olmaya çalışılmakta; ele alınan gelenekler yargılanmadan tanımlanmaya gayret edilmektedir. Milel ve Nihal kavramlarına İşlam limlerinin farklı anlamlar yükledikleri bilinmektedir. Bazı İşlam alimleri Milel terimini temel dini akımlar ve gelenekler anlamına, Nihal terimini ise alt sekteryen gruplar, hizipler ve fırkalar anlamına kullanmaktadır. Bazıları ise Milel terimini vahiy geleneğine dayanan dini akımlar için Nihal terimini ise vahiy geleneğine dayanmayan akımlar ve yollar için kullanmaktadır. Her durumda Milel ve Nihal kavramları insanların bağlı oldukları her tür inanç ve düşünce akımlarıyla sosyal, siyasal ve ideolojik gelenekleri kapsamaktadır. Bu yönüyle bu gelenek bağlamındaki çalışmalar, adeta bir kültür atlası gibi insanlığın kültürel mirasını tanıtmayı, tanımlamayı ve yer yer karşılaştırmalar yapmayı hedeflemektedir.
- Geniş bilgi için bkz. «<http://www.milelvenihal.org/milel-ve-nihal-gelenegi.html>»

# ***I. Dinin Anlamı Nedir?***

## **Dinin Tanımı**

“Din” kelimesi Türkçemize Arapçadan geçmiştir. Kur’an-ı Kerim’de bu kelime yol, hayat tarzı, hesap günü, kanun, hüküm vb. anlamlarda kullanılır. Buna göre din, genel olarak insanın hayat tarzı ya da hayatında izlediği yol anlamına gelir.

Dini ifade etmek için İbranicede kanun ve hüküm, anlamına gelen “dat”, Sanskritçede ezelî ve ebedî hakikat anlamında “sanatana dharma”, İslam’dan önce Türkçede ”darm” veya “nom”, Batı dillerinin çoğunda Latince de saygı ve titizlik anlamına gelen “religion” kelimeleri kullanılmıştır.

Din kavramının farklı tanımları vardır. Bunun ana sebebi, dinler arasındaki farklılıklar ile her ilmi disiplinin kendi tanımını yaparken kendi bakış açısına göre dini tanımlamasıdır. Bundan dolayı bugüne kadar dinin birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar genel olarak üç başlık altında toplanabilir: 1. *Din, doğaüstü ve esrarlı güçlerin varlığına inanmaktır.* 2. *Din, Tanrı’nın varlığına inanmaktır.* 3. *Din zorunlu inançlar sistemidir.*

Durkheim’a göre Din, “ bütün kısımları birbirine bağlı inanç ve törenlerden (iman ve ibadet) oluşmuş, kutsal şeylere ilişkin ve mensuplarını aynı bir toplumda birleştiren bir bütündür.

P. Berger'e göre Din, kutsal olana inanmaktır. O'na göre kutsal bir örtüdür. Durkheim'a göre kutsal olan yer, kişi veya olay doğuştan sahip olunan bir özellik değildir. O'na kutsallığı insanlar verir. Bir grup için kutsal olan bir başka grup için kutsal dışı olabilir. Örneğin Türkiye'de inek etinden ve sütünden faydalanan bir hayvandır. Fakat Hindu dininde aynı inekler kutsal varlıklar olarak görülür. Kamu görevlilerinden ineklerin yaşlı ve hastalarının rahat etmeleri için gerekli özeni göstermeleri istenir.

Antropolog William Haviland'a göre din, insanların üstesinden gelmekte zorlandığı problemleri çözebilmek maksadıyla bağlandığı inanç ve davranışlar bütününe denir. İnsanlar kendilerini sınırlandıran limitlerden kurtulmak için doğaüstü varlıkları ve güçleri çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışırlar. Mevcut ansiklopedik tanımlardan biri ise şöyledir: "Din üyelerine bir bağlılık amacı, bireylerin eylemlerinin kişisel ve sosyal sonuçlarını yargılayabilecekleri bir davranış kuralları bütünü ve bireylerin gruplarını ve evreni bağlayabilecekleri (açıklayabilecekleri) bir düşünce çerçevesi veren bir düşünce, his ve eylem sistemidir."

Sözcük olarak dinin tanımı ise, [Türk Dil Kurumu](#)'na göre:

*"Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet" ve "Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen".*

Sözcük anlamı ve ansiklopedik kavramsal izahı aşarak bir kurum olarak dini tanımlamakta bazı güçlükler vardır. Bilim adamlarının dinin temel özelliği olarak kabul ettikleri unsurlara göre din tanımları da farklılık göstermektedir. Din tanımı birçok farklı bilim dalı ve felsefede farklı biçimlerde ele alınmıştır.

[Bergson](#)'a göre din, zekanın dağınıklığı ve çaresizliği karşısında doğanın koruyucu tepkisi ve daha da ileride hayatın bütününe bağlanma, hayat hamlesinin en derinidir.

[Edward Sapir](#)'e göre din, günlük yaşantının anlaşılmaz ve tehlikeli ortamı içinde gönül huzuruna iç huzuruna götürecek bir yolun bulunmasıdır ve çok karmaşık bir yapıya sahiptir, doğa ve toplumla ilgili olguları açıklamada insanlara yardımcı olur.

**Psikologlara göre** din bir üst benlik olayıdır. Bireyi topluluğa bağlayan kişisel yapısının projeksiyon aracılığıyla belirlediği ikincil kurumlardır. Sosyologlar ise dini toplumla açıklarlar.



[Sosyoloji](#) dine kutsalın toplum hayatındaki deneyimi olarak bakar.

**Parsons'a göre** ise din, kainatta insanın yeri, insanın diğerleriyle ilişkisi, çevresi ve diğer insanlarla ilişkilere bağlı olarak arzu edilir olan ve olmayan şeyler hakkında geliştirilen ve gerçekleştirilen bir anlayıştır.

**Tasavvuf ve din psikologlarına göre** din, insan-ı kamil insan olmaya sevkeden bir disiplindir.

**Satanist kilisesinin kurucusu [Anton Szandor Lavey](#)'e göre** İnsan yaşamını etkileyen her türlü elektriksel alandır.

Farklı din tanımlamaların ortak noktaları birleştirildiğinde, din insanlara bir hayat tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü içinde toplayan kurum, bir değer biçme ve yaşama tarzı; yaratıcıya isteyerek bağlanma, birtakım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara uygun iradi faaliyette bulunma olgusu; üstün varlıkla ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan deneyimin inanan kişinin hayatındaki etkileri olarak tanımlanabilir.

Genel olarak din, [doğaüstü](#) bir nitelik taşır, [mukaddestir](#), değişmezdir ([dogmatik](#)) ve gönülden bağlanmayı yani teslimiyeti gerektirir. Pek tabii ki din tanımı, özellikle dini bir bakış açısından, her farklı dini grup ve dinde çeşitlilik gösterir. Dinin taşıdığı nitelik ve öğeler de farklı dinlerde büyük bir değişiklik ve çeşitlilik göstermektedir.

Din kavram, anlayış ve türlerinin gelişimi tam olarak bilinemediği gibi tam olarak belirlenememektedir de. Bunun en büyük nedeni, açıkça ayrıştırılabilecek devrelere sahip olmamasıdır. Yine de, özellikle 1800'ler sonrası yapılan arkeolojik kazılar ve dünyanın geri kalanından izole edilmiş kültürlerin antropolojik ve tarihi yapılarına dair elde edilen bilgi ve gözlemler sayesinde, bir [kronoloji](#) elde edilememiş olsa da bir [tipoloji](#) geliştirilebilmiştir.



Emile Durkheim

(1858-1917)

*Durkheim'a bağlı olarak açıklandığında: Din içinde yaşıadığımız dünyadaki varlıkları kutsal (sacred) ve kutsal dışı (profane) olarak ikiye ayırır. Kutsal (sacred): İnananların saygı ve korku duyduğu toplumsal yaşamın olağanüstü yönlerini ifade eder. Örneğin cami, kilise, sinagog, Budist tapınağı, kutsal yerlerdir. Kutsal dışı (profane): Hayatın sıradan, faydacı, kutsal olandan ayrı tutulması gereken yönleridir.*

*P. Berger'e göre Din, kutsal olana inanmaktır. O'na göre kutsal bir örtüdür. Durkheim'a göre kutsal olan yer, kişi veya olay doğuştan sahip olunan bir özellik değildir. O'na kutsallığı insanlar verir. Bir grup için kutsal olan bir başka grup için kutsal dışı olabilir. Örneğin Türkiye'de inek etinden ve sütünden faydalanılan bir hayvandır. Fakat Hindu dininde aynı inekler kutsal varlıklar olarak görülür. Kamu görevlilerinden ineklerin yaşlı ve hastalarının rahat etmeleri için gerekli özeni göstermeleri istenir.*

Antropolog William Haviland'a göre din, insanların üstesinden gelmekte zorlandığı problemleri çözebilmek maksadıyla bağlandığı inanç ve davranışlar bütününe denir. İnsanlar kendilerini sınırlandıran limitlerden kurtulmak için doğaüstü varlıkları ve güçleri çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışırlar.

# ***Dinlerin Bazı Ortak Özellikleri***

- Din doğaüstüdür ve dolayısıyla duyularımızla algıladığımız dünyanın ötesini de kapsar.
- Bütün dinler kutsalı temsil eden dini sembollere sahiptir. Doğaüstü varlıkları ve güçleri olumlu şekilde kullanabilmek için dualar, şarkılar, danslar, ikramlar, kurbanlar gibi bir çok farklı ibadet türlerini içerirler.
- Birçok din, genel bir evren ve yaratılış teorisi sunar. Bu teori, o dinin mensuplarına yaratılışı ve gelecekle ilgili bilgileri açıklar.
- Her dinin belirli gelenekleri, efsaneleri, azizleri, ilahileri, ibadetleri ve sık sık tekrarlanan ritüelleri vardır.

# ***Dinlerin Toplumsal Yaşamdaki Fonksiyonları Nelerdir?***

- Din insanlara “gönül huzuru” verir. Akılla açıklayamadığı soruları cevaplandırır.
- Bu dünyadaki varoluş sebeplerini izah eder ve yaşama anlam kazandırır.
- Belirsizlikler, tehlikeler ve mutsuzluklarla dolu bir dünyada insanın güvenlik ihtiyacını karşılar.
- Ölüm karşısında korku duyan insana, korkusunu azaltacak ruhun yeniden bedenleşmesi veya ölümden sonra da hayatın olduğu şeklinde çözümler sunar.
- Kolektif ayinler emrederek ortak duyguların kuvvetli kalmasını sağlar.

- Ortaya koyduğu kutsal şeyler sayesinde değerkler yaratır ve bunları bölüşen tüm insanlar için bir araya getirici unsurları ortaya koymuş olur.
- Sınırsız bir şekilde ödüller ve cezalar kaynağı sağlar. Böylece sosyal bütünleşme yönünden zorunlu bir katkıda bulunmuş olur.
- Toplumun istikrarı ve devamı için yardımcı olur.
- Toplum üyelerine güç çevre şartları içerisinde varlıklarını sürdürme mücadelesi için cesaret verir.
- Dini törenler toplum dayanışmasını kuvvetlendirir.
- Dua, insanların ruhi baskılardan kurtulmalarına yardımcı olur.

# Yazılı Kaynakları İtibari İle Dinlerin Sınıflandırılması

- 1. Yazılı metni olan dinler (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam vs.)
- Hinduizm ve Budizm ise dini kaynakları olan ancak kimler tarafından yazıldığı bilinmeyen dinlerdendir.
- 2. Yazılı metni olmayan dinler (Eski kabile dinleri, Putperestlik, Şamanizm ve Totemizm vs.)
- Putperestlik tarih boyunca çok yaygın bir inanç olmasına rağmen, yazılı metinleri bulunmayan dinlerdendir.
- Peygamberlik Algısına Göre Dinlerin Sınıflandırılması
- 1. Peygamberliği kabul eden dinler
- 2. Peygamberliği kabul etmeyen dinler

# Tanrı Algısına Göre Dinler

- Tanrı algısına göre dinleri, tek tanrılı, çift tanrılı ve çok tanrılı dinler olarak üç sınıfa ayırabiliriz. Bazılarına göre ise Hristiyanlık üç tanrılı bir dindir. Dolayısıyla bu özelliği ile dördüncü bir sınıf olması gerekir. Ancak ileride göreceğimiz gibi, bu yaklaşım doğru değildir. Hristiyanlık, genel özelliği ile tek tanrılı dinler sınıfına girer.



# Dine Farklı Yaklaşımlar

- İnsan tabiatındaki ve doğadaki çeşitlilik doğal olarak dinlere farklı yaklaşımlara sebep olmuştur. Bu yaklaşımlar bazen insandaki inkarcı, bazen kabulcü bazen de şüpheli yanını temsil etmektedir.
- Ateizm dine yaklaşım olarak retçi anlayışı temsile etmektedir. Bu özelliği ile ateizm tüm tanrılara ve ruhsal varlıklara olan metafizik inançları reddeden ve var olan gerçekliği inanç yoluyla açıklamayı kabul etmeyen bir felsefi düşünce akımıdır. Bu özelliği sebebiyle de din karşıtlığı olarak da algılanmaktadır. Ancak ateizmin siyasi ve politik yorumu, kendisini din karşıtlığı olarak konumlamaktadır.
- Ateizm, ayrıca dinleri insan kaynaklı gören felsefi yaklaşımdır. İki farklı guruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi katı ateizmdir. Bu tür bir anlayışa sahip olan ateisteler, ateizmi adeta bir inanç gibi savunurlar ve bu inançlarını yaygınlaştırmaya çalışırlar. Bu özellikleri ile de siyasi bir hareket olarak nitelenebilirler. Diğer bir ateizm türü ise esnek ateizmdir. İnanç olarak yaratıcıya ve dinlere karşı olmakla beraber bu anlayışta olanlar, kendi inanç veya düşüncelerini dayatma peşinde değildirler.
- Ateizm; yaratıcı ve müdahaleci bir tanrıyı kabul eden [teizmden](#), yaratıcı ancak müdahaleci olmayan bir tanrıyı kabul eden [deizmden](#), her şeyi kapsayan içkin bir Tanrı veya [evrenin](#) ya da [doğanın](#) Tanrı ile aynı olduğunu savunan [panteizmden](#) (vandet-i vücüt) ve [tanrının](#) hem evrenin kendisi hem de evrenin ötesinde (aşkın) olduğunu savunan [panenteizmden](#) (vahdet-i şuhut); ayrıca, tanrının varlığı ve yokluğu konusundaki soruları "cevaplandırılmaz" diyerek cevapsız bırakan [agnostizmden](#); tanrıyı, "kesin olarak" reddetmesiyle ayrılır.

## *Dinlerin Kaynağı*

- Dinlerin kaynağı ile ilgili iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, dini kaynağını insan ve onun ortaya çıkardığı değerler olduğunu ileri süren görüş, diğer görüş ise dinin kaynağının vahyi olduğu görüşüdür. Dini kaynağını insanın kendisi olarak gören görüşe göre, din insanın duygu ve düşüncelerinin ürünüdür. Bu anlayış daha çok evrimci ve ateist anlayış olarak bilinen akımlar tarafından savunulmaktadır. Bu anlayışta olanlar, kendi görüşlerini bilimsel görüş olarak nitelerler. Ancak bilimsel görüşlerini ispatlayabilecek bilimsel bir metot geliştirememişlerdir.
- Dinin kaynağını vahyi olarak gören görüşü ilahiyatçı görüş olarak da niteleyebiliriz. Bu görüşe göre, din İlahi iradenin varlığa bir inayeti, yardımudur ve yaratıcının varlık üzerindeki rahmetinin bir yansımasıdır.

# İlk Dini İnanç

- İlk dini inancın ne olduğu konusu da tartışmalı bir başka konudur. Müslümanlara göre, ilk ve son din İslam'dır. Bu özelliği ile de İslam dini tüm peygamberlerin ve insanlığın ortak hak dinidir. Bu bakış açısı, ilahiyatçı ve vahye dayalı bakış açısıdır. Bu bakış açısına göre dinin saf hali hanifliktir. Haniflik insanın fitratında bulunan ilahi özellikleri ifade eder. İslam inancına göre her birey bu fitrat üzere Müslüman olarak doğar.
- Dinin kaynağının insanın kendi duygu ve düşüncelerine bağlayan anlayışı savunanlar, dini ilk şekli konusunda ayrılığa düşmüşlerdir.

# *İlk İnsan Topluluklarından Günümüze Dinler*

- **Totemizm (Ongunculuk):** Dinlerin en ilkeli olduğu iddia edilmektedir. Adına klan denen bir insanlar grubunu bazı kutsal yaratıklara, ya da kimi kutsal nesnelere bağlayan dindir. İnsanlar ve doğa arasında gizemli, akrabalık türü ilişkiler olduğuna inanırlar.
- Kuzey Amerika Kızılderililerinden Algonkinler tarafından kullanılmış olup, bu kabilenin erkek ve kız kardeşleri arasındaki kan bağıını belirten «ototeman» sözcüğünden türetilmiştir. Totem sözcüğüne ilk kez 1791'de Londra'da J. Long tarafından yayınlanan ve bu kişinin yolculuklarını anlatan bir kitapta rastlanmıştır.
- Totemizm kabile toplumlarının ortak özelliğidir. Totemizmin ana düşünceleri totem, **mana** ve **tabu**'dur. Başlıca ayin ve törenler bir müspet tapınma bir de menfi tapınma'dan ibarettir. Totem, belirli bir toplum ya da kişinin temsiline hizmet eder ve toplumun tüm üyelerinin ondan geldiklerine inanılır. Bu grubu birleştirir ve onlara koruyucu ruh sağlar. Kangru klanının bir üyesi kendisine Kangru adını verir; şu halde o, bir bakıma o türden bir hayvandır. Totemi öldürme, yeme ve dokunmaya karşı tabu denilen bazı yasaklar vardır.

# ***Totem-Mana-Tabu***

- Totemizmin ana düşünceleri **totem**, **mana** ve **tabu**'dur. Başlıca ayin ve törenler bir müspet tapınma bir de menfi tapınma'dan ibarettir.
- **Totem**, belirli bir toplum ya da kişinin temsiline hizmet eder ve toplumun tüm üyelerinin ondan geldiklerine inanılır. Bu grubu birleştirir ve onlara“ koruyucu ruh” sağlar. Kangru klanının bir üyesi kendisine Kangru adını verir; şu halde o, bir bakıma o türden bir hayvandır.
- **Mana**, Bu söz bir Melanezya terimidir. Hem maddi, hem manevi ve ruhani olan, her yere yayılmış bulunan, kutsal imlerle kutsal yaratıklarda ve tüm nesnelerde görülen kişilikdışı bir gücü gösterir.
- **Tabu**, Kimi eylemlerin, kimi nesnelerin yasak olduğunu onaylayan kurum'u gösterir. Bir Polinezya terimidir. Tabunun ana amacı kutsal olanı, kutsal olmayan ayırmaktır. Totemi öldürme, yeme ve dokunmaya karşı tabu denilen bazı yasaklar vardır: Totemik hayvanı öldürüp yemek, totemik bitkiyi koparıp yemek yasaktır. Aynı klanın bir üyesini öldürmek, aynı klandan bir kadınla birleşmek yasaktır. Klanın dışından bir kadın almak gereklidir.



Totem: Stanley Park,  
Vancouver- Kanada

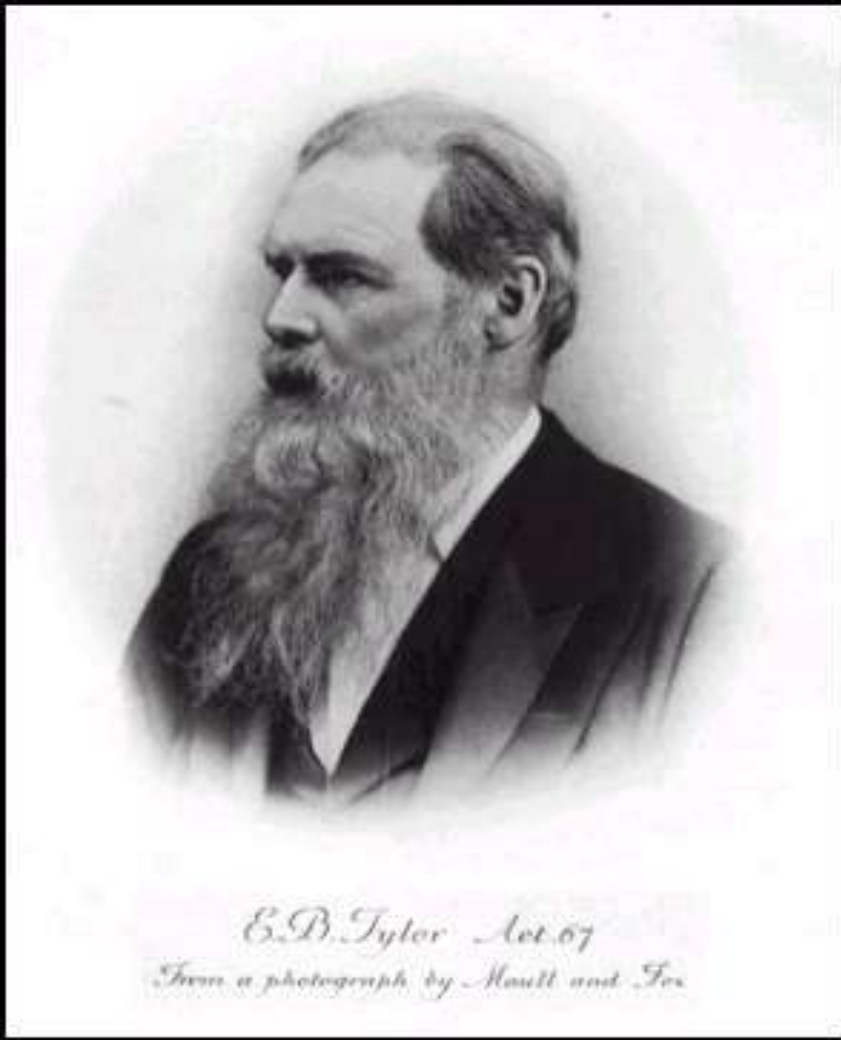


Totem: Stanley Park Vancouver-  
Kanada

# *Animizm (Ruha Tapınma, Canlıcılık)*

- **Animizm** doğada insanın ruhuna az çok benzer ruhlar bulunduğunu kabul eden inançtır. Önceleri fetişizm diye adlandırılmıştır. Bu söz dinler tarihine ilkin 18. Yüzyılda, 1760'da yayımlanmış olan “Fetiş Tanrıların Dini Üzerine” adlı yapıtın yazarı De Broses (1709-1777) tarafından sokulmuştur. Fetiş (fètiche) sözü Portekizce Feitiçio'dan, o da latince Facticus'tan gelmektedir. Büyü gücüne sahip perili nesne, büyülü nesne anlamına gelen bu terimi Portekizli gemiciler zencilerin dinsel eşyası ile büyücülük aletlerini anlatmak için kullanıyorlardı.
- Animistler, doğaüstü varlıklara inanırlar. Doğadaki tüm varlıkların ruhu ve bilinci olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, hayvanlar, bitkiler, dağlar ve hatta taşların ruhu vardır. Bu ruhlar insanlara Tanrı ve Tanrıçalardan daha yakındırlar. Kötü kalpli, yardımsever ve sevimli olabilirler.
- İnsanlar, davranışları ile ruhları mutlu edebilecekleri gibi rahatsız da edebilirler. Animizmde insan doğanın efendisi değil, bir parçasıdır.





Animizm kavramını ortaya atan ünlü İngiliz Antropolog Tylor bir İngiliz üniversitesinde Antropoloji kürsüsünü açan ilk kişidir. Antropolojiye olan ilgisi, gençliğinde Amerika, Küba ve Meksika'ya yaptığı yolculuklardan kaynaklanmaktadır. Tylor'a göre vahşiler de diğer insanlar gibi entelektüeller idi fakat tek eksikleri sınırlı bilgiye sahip olmalarıydı.

- Sir Edward B. Tylor (1832-1917)



- Animizm daha çok yiyecek toplayıcılığı veya üreticiliği ile ilgilenen kişilerin sahip olduğu bir inançtır. Bu insanlar herhangi bir bitkinin gelişimi ile kendi yaşamları arasında fazla bir fark olmadığını düşünürler.
- Tanrı inançları zayıftır. Tanrılar ve Tanrıçalar dünyayı yaratmış olabilirler, insanı dünyaya yerleştirmiş olabilirler, fakat mahsulü bereketli kılan, insanlara yardım eden, avlanırken insanları kollayan ruhlardır. Ormanlarda sayısız ruh bulunmaktadır.
- İngiliz etnologu Sir Edward B. Tylor (1832-1917) 19. Yüzyılın ikinci yarısında animizmin teorisini kurmuştur. Tylor, bir ingiliz üniversitesinde Antropoloji kürsüsünü açan ilk kişidir.
- Avrupa'da ve özellikle Güney Asya ile Kuzey İspanya'daki mağaralarda bulunan renkli ve renksiz resimlerle heykeller üzerinde yapılan tarih öncesi incelemeler, bu bölgelerde ilk oturan insanların totemizme ya da animizme çok yakın bir dine sahip olduklarını ortaya çıkarmışlardır.
- Animizm insanlara dünyayı inceleme olanağı veren bir ilk varsayım olmuştur.
- Renkli ve renksiz resmin, heykelin, raksın, müziğin; doğrudan ya da dolayısıyla tüm güzel sanatların kökünde animist büyücülüğün bulunabileceği gözlenmiştir.

# Haniflik

- İslam inancı bakış açısı ile dinin ilk şeklinin haniflik olduğunu söyleyebiliriz. Haniflik insanın yaratılışında ortaya çıkan ve yaratıcı ile fitri bir bağ kuran, doğal duygu ve düşünce halidir. Her doğan çocuğun İslam fıtratı üzerine doğduğu rivayeti de bu anlayışı çağrıştırmaktadır.
- Bu düşünce ilk insan olan Adem ve Havva'nın ilkel bir duygu ve düşünce sistemine sahip olmadığı, aksine Allah'a ve hakikate en yakın noktada oldukları, daha sonra ise insani özelliğinin bir sonucu olarak günaha bulaşarak, fıtrattan uzaklaştıkları, sonra da Allah'ın inayeti ile tekrar öze dönüş için Dünya hayatına geldikleri anlayışı üzerine kuruludur.
- Bu anlayışa göre insanlar, fitri ve şeri olmak üzere iki farklı sorumluluk taşırlar. Bunlardan birincisi, fitri sorumluluktur. Bu sorumluluk, fitri İslami temsil eder ve tüm varlıklarda olan ortak sorumluluğu ifade eder. Diğer bir sorumluluk çeşiti ise şeri sorumluluktur. Şeri sorumluluk ise peygamberler ve kitaplar aracılığı ile edinilen şeri bilgidен doğan sorumluluğu ifade eder.
- Haniflik anlayışına göre ilkel dinler aslında haniflikten sapma olarak ortaya çıkmışlardır.

# Faklı İnançlarda Allah ve Tanrı Algısı

- Dinlerde bulunan inançlar esas alındığında, çok farklı tanrı algıları olduğu görülür.
- Bu algılar sınıflandırıldığında, yöresel tanrı algıları ve evrensel tanrı algıları şeklinde iki farklı algının olduğu görülür. Yöresel tanrı algısı, bir grup ya da topluluğun bulunduğu sosyal, psikolojik ve siyasi şartlara bağlı olarak oluşan bir çeşit sınırlı tanrı algısını ifade eder. Bu tür tanrı algıları varlığı açıklama iddiasından çok, içinde doğdukları grup ya da toplumların ihtiyacını gidermeye yönelik tanrı algılarıdır. Bu tür inançları putperestliğin az gelişmiş şekilleri olarak değerlendirebiliriz.
- Bu tür tanrı inançları, bazen aşkın bir varlığın sembolik bir ifadesi şeklinde de olabilmektedir. Bunlar bölgesel tanrılara sahip inançlar olmakla birlikte evrensel bir inanç sistemi iddiasında da bulunabilirler. Eski, Sümer, Roma ve Yuna inançları coğrafyamızda yaygın olarak bilinen türleridir. Bu tür inançlar putperestliğin gelişmiş forumlarıdır.
- Evrensel mutlak yaratıcı ve hakim tanrı algısına sahip olan inanç sistemlerinde ise tanrı sadece grup ya da topluluğun ihtiyaçlarını ifade etmez. Ayrıca bir varlık felsefesi ya da görüşü ileri sürer. İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm bu tür bir inanç sistemine sahip dinlerdendir.

# Aynı Yararıcıya mı İnaniyoruz?

- Eski Sümer, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde yaygın olan ve daha sonraları Pagan inançlar ilan nitelenen inançlardaki tanrı algısına baktığımızda, bu medeniyetlerin inanç sistemlerinin özünde yaratıcı bir tanrının olup olmadığı konusunda net bir fikir söylemek oldukça zordur. Çünkü pagan inançlar, çok tanrılı inançlar olarak bilinirler. Bir iddiaya göre bu inançların özünde tevhid vardı; ancak zamanla tevhidi dinin dejenere olması ile çok tanrılı bir inanç sistemine dönüştüler.
- Pagan tanrıların, şiyasi ve sosyal tanrılar mı olduğu yoksa, tecelliyatçı anlayışın bir yansıması mı olduğu da ayrı bir tartışma konusudur. Tecelliyatçı anlayışa göre, aslında farklı tanrılar tek olan bir tanrının farklı formlarıdır. Bu bakış açısı ile bakıldığında çok tanrılı inançları özünde de tek bir tanrı inancı olduğu söylenebilir.
- Hz. Muhammed öncesi Arap inançlarına baktığımızda, putperesliğin sembolik bir putperestlik olduğunu görürüz. Sembolik putperestlik, putların tanrı olarak değil de tanrıya ulaşmak için sembol olarak kullanılması demektir. Nitekim Kuran-ı Kerim’de de zikredildiği üzere en azından bazı Araplar putların onları Allah’a yakınlaştıracığı inancındaydılar. Bu durum, onlarda Allah inancının olduğu; ancak Allah’a erişebilmek için putları aracı edindiklerine delalet etmektedir.
- Tecelliyatçı (Incarnation) anlayışı, kısmi ve tam tecelliyatçı anlayışlar şeklinde iki sınıfa ayırmak gerekir. Kısmi tecelliyatçı anlayışa göre tanrı bazı biçimlerde ya da şekillerde ortaya çıkar. Hristiyanlığı kısmi tecelliyatçılık içerisinde değerlendirebiliriz. Çünkü Hristiyan teolojisine göre Tanrı İsa suretine bürünerek tecelli etmiştir. Hinduizm inancı ise tam tecelliyatçı dinler arasında değerlendirebiliriz. Çünkü Hinduizmin yaygın inancına göre tanrı, evrendeki her şeyde tecelli etmiştir. Tam tecelliyatçı anlayış, İslam tasavvufundaki vahdet-i şuhut anlayışı ile benzerlik göstermektedir.

- Yahudilerin tanrı algısı Müslümanlığın Allah algısına oldukça benzerlik arz etmektedir. Ancak Tevrat'taki bazı bölümlerde Antropomorfizm ya da İnsan biçimcilik şeklindeki inanışları yansıtan bölümler bulunmaktadır.
- Gen 1:27 Tanrı insanı kendi suretinde yarattı. Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı.
- Gen 9:6 "Kim insan kanı dökerse, Kendi kanı da insan tarafından dökülecektir. Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı.

Bu bölümler yanlış anlaşılmaya müsait bölümlerdir. Aynı inanç, hadis rivayeti olarak İslam inanç ve kültürü içerisine de girmiştir.

Hinduizm inancına göre, tanrı herhangi bir surette tecelli edebilir. Bu yüzden Hristiyanlıktaki incarnation inancı ile karşılaştırdığımızda, Hinduizm'in tanrı tecellisini İsa gibi belli bir tecelli ile sınırlamadığı görülür. İslam inancı çerçevesi ile bakıldığında tecelliyatçı anlayışı reddettiği görülür. Çünkü İslam ilahiyatına göre, Allah hiçbir şeye benzemez ve onun eşi ve benzeri yoktur. Ayrıca Allah tüm varlıkların yaratıcısıdır ve herhangi bir suret ya da sembol onu temsil edemez.

Zerdüşilik tanrısı olan Ahuramazda ile İslam inancını karşılaştırdığımızda, İslam inancına göre kötülüğü temsil eden Şeytan'ın tamamen ilahi kudretin yaratması ile ortaya çıktığı görülür. Dolayısıyla da Şeytan'ın mücadelesi Allah ile değil, Allah'ın yarattığı varlıklardır. Bu itibarla da İslam inancı düalizmi reddeder.

# Yaratıcı Tanrı İnancı

- Allah'ın yaratıcılık sıfatı Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Budist ve Hinduizm inanç sistemleri içerisinde kabul görmektedir. Bu itibarla tüm bu dinlerde yaratıcı tanrı inancının ortak bir inanç olduğunu söyleyebiliriz. Bu inançlar arasındaki ihtilaf, Allah'ın varlığı ve yaratıcı sıfatının dışındaki konulardadır. Bu ihtilafları iki farklı konu başlığı altında toplayabiliriz:
- 1. Allah'ın zati ve subuti sıfatları konusundaki ihtilaflar.
- 2. Allah'ın varlıklarla olan ilişkisi konusundaki ihtilaflar.
- Belirttiğimiz her iki konudaki ihtilaflar, sadece bu dinler arasında olan ihtilaflar olmayıp, her iki konuda da her inanç sistemi içerisindeki mezhepler arasında da benzer ihtilaflar bulunmaktadır. Bu ihtilafların iki ana kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, insan algısının derece farklılığı, ikincisi ise Allah'ın kendi zatının herhangi bir sınır tanımamasıdır.
- Her insan düşüncesinin varabildiği nihayi noktayı varlıkla ilgili son nokta olarak gördüğü için doğal olarak, tanrı algısı da düşüncesinin vardığı son noktada şekillenmektedir.
- Allah'ın tüm yaratılışın kaynağı olması itibari ile de zatının yaratılmışlardan hareketle idrak edilmesi mümkün olmamaktadır. Çünkü onun zati sıfatları yaratılmışlara bağlı sıfatlar değildir. Bu her iki sebep de yaratıcı ile ilgili farklı algıların ve inanışların oluşmasına yol açmaktadır.

# Farklı İnanç ve Akımlarda Ahiret İnancı

- Dini inançların ortak özelliklerinden birisi de ahiret inancıdır. Ahiret inancı doğal olarak cennet ve cehennem inancının da esası olarak kabul edilmektedir. Dini inançlarda ahiret inancı ortak olmakla birlikte, ahiret inancının Dünya ile alakalı bir inanç mı yoksa Dünya'nın ötesindeki bir yaşamla ilgili bir inanç mı olduğu konusunda ayrılığa düşülmüştür.
- Birçok kültürde, cennet düzen olarak algılanmaktadır. Bazı inanç ve kültürlerde ise cennet en doğu ya da en batıda bulunan bir ada ya da dağlar üzerindeki yer olarak tasvir edilmektedir. Cennet ve cehennem ile ilgili farklı kültürlerde oldukça zengin inançlar ve hikâyeler bulunmaktadır. Bu hikâyeler büyük oranda insanları arzu ve korkularını ifade etmektedir. Bu tasvirlerin bir kısmı tamamen Dünya üzerindeki güzelliklerin ele geçirilmesi için verilen mücadeleleri anlatmaktadır. Hint mitolojisindeki Icarus'un şeytan olan Bali kralı Asura ile savaşları önemli bir yer tutmaktadır. Bu mitolojide zikredilen Asura'nın daha sonra İran mitolojisi içinde şeytanlar olarak tanınmaya başlandı. Aynı şekilde Tevrat'taki Babil kulesi hikayesi de buna benzemektedir. Bu tür cennet ve cehennem tasavvurları, şahısların takipçileri ile olan ilişkilerini ifade etmektedir. Bu yüzden belli bir dönemde şeytanı temsil eden güçler ya da semboller farklı bir dönemde ilahi iyi varlıkları temsil edebilir.

- Eski Mezopotamya’da genel olarak varlık, gökler, dünya ve yeraltı olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Üst alem cennet olarak kabul edilmiş ve bu alem tanrılara tahsis edilmiştir. Orta alem ise ölümlülere tahsis edilmiş ve onların görevi ölümsüz olan tanrıların ihtiyacını gidermektir. Bu bir çeşit kast sistemini andırmaktadır. Tanrı olmayan insanlar ölünce yetin altına giderler ve oradan yukarı çıkamazlar. İnsanlardan çok azına konsül tarafından cennete girmeleri için izin verilir. Anadolu’da yaygın olan Gılgamış destanı, bu tür bir inancın izlerini taşımaktadır. Gılgamış’ın ölümsüzlüğün sırrını araması ve tanrıca İstar ile evlenmek istememesi onun başını tanrılar ile belaya koymuştu.
- Mısır mitolojisine baktığımızda ölüm temasının ağır bastığını görürüz. Güneş tanrısı Re (Ra) ile Horus düzenin korunmasından sorumlu olan tanrılardı. Tanrı Anibus insanların kalbini tartarak, onların cennet ya da cehenneme gitmelerine karar veriyordu. Kalbinde çok da olsa iyilik olan kurtulabiliyordu. Kalbinde iyilik kalmayanın kalbi, onu yemesi için tanrı Anibus’a veriliyordu. Mısır piramitlerine baktığımızda, Kralların bir gün dünyaya döneceği inancının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat edilirse halk için benzer mezarlar yapılmıyordu.



- Ateistler, cennet ve cehennem tasavvurunu insanın psikolojik savunması olarak değerlendirirken onlara karşı çıkanlar da ateistleri sorumluluktan kaçmakla suçlamaktadır. Agnostikler ise bu konunun bilinmezler arasında yer alması sebebiyle tartışılmasını yersiz görürle. Deistler ise cennet ve cehennemi kabul etmekle birlikte, cennet ve cehenneme girişi şeriatlara tabi olmaya değil iyi y da kötü olmaya bağlarlar. İyi ve kötüyü ise akıl ve vicdan temelinde açıklamaya çalışırlar. Teistler ise genellikle cennet ve cehenneme girmeyi şeriatlara tabi olmaya bağlarlar; ancak her inanç kendi şeriatını doğru diğerlerini yanlış gördüğü için de kendi cenneti kendi şeriatına tabi olanlara has kılarlar. Teistlerden bazıları, farklı şeriatlara tabi olanların da cennete girebileceğini söylemektedirler. Bazı İslam mistiklerine de nisbet edilen bu görüş yaygın bir görüş değildir.
- Farklı bir değerlendirmeye göre cennet bir yer değil insanın ruhsal durumudur. Bu anlayışta olanlara göre cennet insan ruhunun her türlü ihtiyaç ve arzudan korunmuş halidir. Budist ve Hind inançlarını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Çünkü insanın ahiret yaşamını belirleyen onların ruh halleri bir başka ifade ile KARMA'larıdır. Karma bir insanın iyi ve kötü tüm eylemlerini toplam kalitesidir. Bu inanç REENKARNASYON inancının da temelini oluşturmaktadır. Bu inanca göre yeni yaşamını eski yaşamınız bir yansımasıdır. Bu inanca göre bu dünyaya gelmek bir kusurun sonucudur ve insanın dünya ile olan bağları tamamen koptuktan sonra dünyaya gidip gelişi (Samsara) son bulacaktır. Buna Hint inancında MOSKA Budist inancında ise NİRVANA'ya ulaşmak olarak tanımlanmaktadır. İki kavram arasında benzerlik olmakla birlikte bazı farklar olduğu da belirtilmektedir. Bir başka ifade ile Samsara sürecinin bitmesi demektir. Hint ve Budist inançta insanın gelecek yaşamını fiillerini belirlemesi bir bakıma, insanın kendi geleceğini kendi inşa ettiği şeklinde değerlendirilebilir. Bu durum Hint ve Budist inançlarda cebri bir kader inancı olmadığı sonucunu da doğurmaktadır.

## • Hinduizme Göre Ölüm ve Sonrası

- Hinduların ortak kabulleri olan ruh, cesedin yakılmasından sonra varlığını devam ettirir. Bu dünyada iken kurtuluşu (*mokşa*) gerçekleştirmiş olanlar (*jivan-mukti*) öldükten sonra nihai kurtuluşu (*videha-mukti*) gerçekleştirenler. Zaman, mekân ve uzay zıtlıklarını aşarak ebedi, parlak ve nihai anlamda kurtulmuş olarak kendilerine has hakiki doğaları içinde varlıklarını devam ettirirler. Kurtuluşu gerçekleştiremeyenler ise, bu dünyada yaptıkları eylemlere uygun olarak ölümleri sonrasında varlıkları kabul edilen cennet ve cehenneme giderler. Burada bir müddet kaldıktan sonra *karmalarına* uygun bir bedenle yeniden dünyaya gelirler.
- Bu anlamda cennet ve cehennem nihai son olmaktan ziyade, *samsaradaki* ara duraklardır. Tanrılar yolu olarak adlandırılan yolu takip ederek, gündüzün, gecenin, yaşlılığın ve ölümün dolayısıyla da genedoğumun bulunmadığı; iyi ve kötü amelin bulunmadığı *brahmaloka* denilen yere ulaşanlar, ilk olarak zikrettiklerimiz gibi nihai kurtuluşu gerçekleştiren kişiler değildir. Burada gelişimlerini devam ettirirler.
- Sonunda kozmik yok oluşla nihai kurtuluşa ulaşırlar. Buradaki hayat da sonsuz bir hayat değildir. *Brahmaloka*, tezahür etmiş olan dünyanın en son sınırıdır. Yoksa amrik dünyanın ötesindeki sonsuzluk değildir. Onun da bir sonu vardır.

- İncanın zayıf yanları:
- Zayıf ve sakat insanların günahkar olarak görülmesini sağladığı için ahlak teorisi açısından sorunludur.
- Renkarnasyonun sona ermesinden sonra Mokşa (Mosha) halinde insanın kimlik ve kişiliğinin ne olacağı belirsizdir.
- Ceza hukukunun oluşmasında sorunlara yol açmaktadır. Çünkü birisi başka birisini, sen benim daha önce öldürmüştün onun için öldürdüm dese hukuken bunu çözmek oldukça güçtür.
- İncanın en güçlü tarafı, Dünya hayatına tekrar gelmek isteyenler için bir umut varetmesidir.

# Budizme Göre Ölüm ve Sonrası

- Buddha karma düşüncesinde olduğu gibi insanların bu dünyaya tekrar tekrar gelişlerini kabul etme bakımından da genel Hint düşüncesiyle uzlaşır. İnsan, acıya dair Dört Seçkin Gerçek hakkındaki cehaletinin üstesinden gelinceye ve Sekiz Dilimli yolu tatbik edip kurtuluşa (*nirvana*) ulaşınca kadar bu dünyaya gidip gelecektir. Hint düşüncesinde insanın geçmiş karmasına uygun olarak bu dünyadaki yeni doğumlarında aldığı bedenler değişse de, değişmeyen bir özün bulunduğu, bunun da ruh olduğu kabul edilir. Oysa Buddha değişmeyen bir öz anlamında ruhun varlığını kabul etmez. Bu yüzden de, Hinduizm’de olduğu gibi bu anlayışı reenkarnasyon/tenasüh olarak adlandırmak uygun olmaz.
- Onun yerine yeniden doğum ya da yeniden olma, diye adlandırmak Budist anlayışa daha münasip bir adlandırma olacaktır. İnsanın sürekli değişen bedeninden farklı olarak onu o yapan ve sürekli olarak aynı kalan bir özün varlığının reddine rağmen kabul edilen yeniden doğum, Budistler tarafından bir kısmını zikredeceğimiz, farklı biçimlerde açıklanır. Fiziki ya da biyolojik bedenin hayatı sona erdikten sonra, onda bulunan hayat güçlerinin bir başka biyolojik varlıkta var olmayı sürdürür. Burada insan bedeni, hayat güçleri için, geçici bir vasıta işlevi görür. Fiziksel ve zihni enerjiler sürekli değişmektedir.

- Bir andaki bir sonraki andakiyle ya da gelecek bir andakiyle aynı değildir. Bir anda ölüm ve bir sonraki anda yeni bir doğum vardır. Sürekliliğin varlığına yönelik his, bir yanılsamadır. Hiriyanna'ya göre, fail olarak adlandıracağımız bir ruhun yokluğu nasıl mümkünse, değişmeyen bir özün yokluğunda da yeniden doğum mümkündür (Hiriyanna, s.127). İnsanlar yeniden bu dünyaya gelmeden önce, kötü karmalarının bir gereği olarak cehenneme giderler.
- Dokuz sıcak ve dokuz soğuk cehennem olduğuna inanılır. Buraya gidenler büyük işkenceler gördükten sonra dünyaya yeniden gelerek bedenlenirler. İyi karmaları olanlar derecelerine uygun olarak gök tabakasında, cennette yaşarlar. Bu anlayışa göre cennet ve cehennem ölüm ve yeniden doğum arasında ara bir bölge olarak görülmektedir. Ancak bazen cennetin, nirvanayla özdeşleştirildiği de olmuştur.

- **Nirvana**

- Budizm'in nihai hedefi olan kurtuluşu ifade etmek için kullanılan *Nirvana* (Palice=*nibbana*), ateşin sönmesi için kullanılan bir kelime olup "sönme, "sakinleşme" anlamına gelir. Cehaletin ortadan kalkması durumudur.
- Bu Budistlerin ulaşmak istedikleri nihai haldir. Ancak burada kendisinden ulaşılmak istenen bir durum olduğundan söz edilmesi, onun bir yer olduğu anlamına alınmamalıdır. Çünkü *nirvana* bir yer değildir. O, bir haldir; mutluluk hali, duyuların faaliyet göstermediği bir mutluluk halidir. Ancak bu hal tanımlamaz, kelimelerle ifade edilemezdir. Bu yüzden de, *nirvana* olumlu sıfatlarla tanımlanmış olsa da, daha çok olumsuz sıfatlarla, ne olmadığı anlatılmaya çalışılır. Bazıları bu özelliğinden dolayı onu yokluk olarak tanımlamak istemiş olsalar da, bir yokluk da değildir. O, Budistlerin takip

- etmeleri gereken yolun bir sonucu olarak ortaya çıkan bir şey de değildir. İnsanlar dağa bir yol aracılığıyla ulaşırlar; ancak Dağ yolun bir sonucu olarak var değildir. İhtirastan, arzudan, nefretten ve yanılsamadan kurtulma yani, cehaletin ortadan kalkması *nirvana* halidir. Bu yüzden insanlar yaşarken *nirvanaya* ulaşırlar (*arhat* olurlar). Buddha, ilk beş talebesi ve daha sonraki talebeleri arasında yaşarken bu duruma ulaşmışlardır. Yaşarken kurtuluşa ulaşmanın kabulü, Budizm'e has olan bir şey olmayıp, Hinduizm'de yaşarken *mokşaya* ulaşan *civan-mukti* anlayışının bir devamıdır.
- Ancak insanlar yaşarken *nirvana* durumuna ulaşmış olsalar da, birikmiş olan karmaların sonucu olan bedenleri devam ettiğinden yaşamayı sürdürürler ve ölünce de *nirvana* tamamlanmış (*pari-nirvana*) olur bir daha yeni bir doğumla dünyaya gelmezler. Tükenmemiş olan karmalarının sonucu olarak varlıklarını devam ettiriyor olsalar da, onların yaşamları artık yeni karmalara yol açmayan, herhangi bir arzunun, ihtirasın yönlendirmediği, bir dinginlik yaşamıdır.
- Ölümden sonra ne olur şeklindeki sorulara Buddha'nın kendisi, bunun sorulamayacağını, çünkü *nirvananın* son olduğunu, mutlak olduğunu, eğer ondan sonra bir şey olacaksa bu onun nihai ve mutlak olmadığı anlamına geldiğini, söyler (Yılmaz, 164-212).

# ŞİHİZİM

- Sihler de *karma* inancını esas alırlar ve insanların iyi işlerinin onların manevi gelişimine yardımcı olacağını, başka şekilde daha fazla ilerleyemeyeceğini kabul ederler. Karma hem ilerletici hem de geriletici olarak faaliyet gösterir. Yani eylemlerine göre onun varlığını ve çevresini değiştirir. Bu da, iyi amellerin daha iyi bir ailede kötü amellerin ise onun daha düşük hayvanlar ya da kuşlar seviyesinde yeniden doğması anlamına gelir. Yeniden doğum ve ölüm döngüsü, bizatihi Tanrı'nın kendisi tarafından sona erdirilir. Kendisinin sınırlarını ve noksanlıklarını bilen ve bu yüzden de uyanmış olan kimse inayet için Tanrıya döner. İnsan tanrıyla olan bağını ona övgüler söyleyerek ve iyi ameller takdim ederek güçlendirir.
- Ölüm insan için bir son olmayıp onun manevi gelişimi ve Tanrıyla nihai birleşimindeki bir safha olarak kabul edilir. Hayatın sonunda insan birikmiş eylemlerine göre yargılanır ve gelecek hayatı ona uygun olarak belirlenir. Ya edebi huzura geçer ya da davranışlarını geliştirmesi için yeni bir doğum döngüsü bahşedilir. Geçici cennet ve cehennem bölgeleri yoktur; onlar bu dünyadaki hayat şartları olarak kabul edilirler.



## • YAHUDİLİKTE AHİRET İNACI

- Eski Yahudilik'te iyi, kötü, ölen bütün insanlar "Şoel" adı verilen bir yere gidecekler, orada kederli bir şekilde varlıklarını sürdürecekler, ruhları da mezarda kalacaktır. Yahudilik'te ahiret inancı konusunda, daha sonraki dönemlerde birtakım gelişmeler olmuş, yeniden dirilme, ebedî hayat, yargılanma, cennet, cehennem vb. inançlar ortaya çıkmıştır. ( )
- Daniel 12:2 Yeryüzü toprağında uyuyanların birçoğu uyanacak: Kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz iğrençliğe gönderilecek.
- Daniel 12:3 Bilgeler gökkubbe gibi, birçoklarını doğruluğa döndürenler yıldızlar gibi sonsuza dek parlayacaklar.
- Yahudilik'teki cennet, cehennem, hüküm günü vb. ilgili emirleri Talmud açıklamıştır. Yahudilerin, Müslümanlık ve Hristiyanlık'ta olduğu gibi belli başlı iman esaslarına kavuşmaları filozof Rabbi Moşe ben Maymon (Maymonides (1135-1204)'le mümkün olabilmıştır. O'nun meydana getirdiği günümüze ulaşan inanç sistemi şudur;
- Allah var olan her şeyi yaratmıştır.
- Allah birdir.
- Allah'ın bedeni yoktur, tasvir edilemez.
- Allah'ın başlangıcı ve sonu yoktur.
- Yalnız Allah'a dua etmeliyiz.
- Peygamberlerin bütün sözleri doğrudur.
- Hz. Musa, bütün peygamberlerin en büyüğüdür.
- Elimizdeki Tora, Allah tarafından Hz. Musa'ya verilen ve günümüze kadar değiştirilmeden gelen kitabın aynıdır.
- Dinimiz ilâhî bir dindir.
- Allah, insanların bütün hareket ve düşüncelerini bilir.
- Allah, emirlerine uyanları mükâfatlandırır, uymayanları cezalandırır.
- Allah Mesih'i gönderecektir.
- Ruhum ölümsüzdür. Allah dilediğinde ölüleri diriltecektir.
- **Yargılama sonunda iyiler cennete (Aden) kötüler de cehenneme (Geben Hinnom) gideceklerdir.**

- Yahudiler ibadetlerini "sinagoglarda (Bet ha Kneset) yaparlar. Sinagoglarda rulo halinde el yazması Tevrat tomarlarının saklandığı, Aron ha-Kodes denilen, Kudüs'e yönelik kutsal bir bölme vardır. Sinagoglarda Yedi Kollu Şamdan (Menora) da bulunur. Bundan ayrı olarak Kral Davud'un mührü kabul edilen iki üçgenden meydana gelmiş Magen David denilen altı köşeli bir yıldız da vardır.
- Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da ölümden sonra dirilme inancı vardır. Yahudilik'te ahiret konusu İslâm ve Hristiyanlığa nisbetle fazla işlenmemiş, onlar daha çok dünya hayatına önem vermişlerdir. Hristiyanlar ise Ahiret Günü'nün hemen geleceği korkusu ile ruhbanlığa sarılmışlardır. Bu konuda da en sağlıklı dengeyi İslâm kurmuştur. İslâm'a göre "Hiç ölmeyecek gibi dünya için çalışılacak, yarın ölecekmiş gibi ahirete hazırlanılacaktır".
- Ahiret Günü'ne iman konusunun Yahudiliğe ne zaman girdiği kesin olarak bilinmemektedir. Zaten Tevrat'da da kıyamet, mahşer, cennet, cehennem hakkında açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ayrıca bu konudaki inançları da zaman zaman değişikliklere uğramıştır.
- İncillerden elde edilen bilgilere göre Hz. İsa'nın ikinci kez dünyaya gelişiyle kıyamet vukubulacak, ölümler mezarlarından kalkarak dirilecekler, <sup>(47)</sup> O da insanları hesaba çekmek üzere adalet kürsüsüne oturacaktır. Yine Hristiyanlar Hz. İsa'nın yakın bir gelecekte yeryüzüne ineceğine, ancak O'ndan önce Deccal'in ortaya çıkacağına inanırlar. Hristiyanlara göre Allah hükmetme yetkisini Hz. İsa'ya vermiştir. Ölümden sonra ruh bedenden ayrılarak dünyadaki durumuna göre sevap veya cezaya çarptırılacaktır. () Ölümlerin son mükâfatlandırmasından önce berzah denilen yerde kalacaklardır. Hristiyan inancında ölümden sonra cennette mutluluk, cehennemde azap görecektir. yalnız ruhtur. **Kudüs'teki Mabed'in yıkılmasından sonra Yahudi tapınaklarına sinagog denilmiştir. Aynı anlam karşılığında Türkiye'de "Havra" terimi kullanılır.**

- Hristiyanlıkta ise cennet ve cehennem inancı önceleri Beni İsrail inançlarını etkisinde geliştirdi. Ancak belli bir dönemde cennet fikri yeni bir dünyanın kuruluşunun müjdesi olarak görülmeye başladı.
- İsaiah 65:15 Adınız seçtiklerimin ağzında ancak lanet olarak kalacak. Egemen RAB sizi öldürecek, Ama kullarına başka bir ad verecek.
- İsa 65:16 Öyle ki, ülkede kim bereket istese Sadık Tanrı'dan isteyecek; Ülkede kim ant içse, Sadık Tanrı üzerine ant içecek. Çünkü geçmiş sıkıntılar unutulup Gözümden saklanacak."
- İsa 65:17 "Çünkü bakın, yeni bir yeryüzü, Yeni bir gök yaratmak üzereyim; Geçmiştekiler anılmayacak, akla bile gelmeyecek.
- İsa 65:18 Yaratacaklarımla sonsuza dek sevinip coşun; Çünkü Yeruşalim'i coşku, Halkını sevinç kaynağı olarak yaratacağım.
- İsa 65:19 Yeruşalim için sevinecek, Halkım için coşacağım. Orada ağlayış ve feryat duyulmayacak artık.
- İsa 65:20 Orada birkaç gün yaşayıp ölen bebekler olmayacak, Yaşını başını almadan kimse ölümü tatmayacak. Yüz yaşında ölen genç, Yüz yaşına basmayan kişi lanetli sayılacak.
- İsa 65:21 Evler yapıp içlerinde yaşayacak, Bağlar dikip meyvesini yiyecekler.
- İsa 65:22 Yaptıkları evlerde başkası oturmayacak, Diktikleri bağın meyvesini başkası yemeyecek. Çünkü halkım ağaçlar gibi uzun yaşayacak, Seçtiklerim, elleriyle ürettiklerinin tadını çıkaracaklar.
- İsa 65:23 Emek vermeyecekler boş yere, Felakete uğrayan çocuklar doğurmayacaklar. Çünkü kendileri de çocukları da RAB'in kutsadığı soy olacak.
- İsa 65:24 Onlar bana yakarmadan yanıt verecek, Daha konuşurlarken işiteceğim onları.
- İsa 65:25 Kurtla kuzu birlikte otlayacak, Aslan sığır gibi saman yiyecek. Yılanın yiyeceği toprak olacak. Kutsal dağımın hiçbir yerinde Kimse zarar vermeyecek, yok etmeyecek." Böyle diyor RAB.
- MÖ 8 yüzyıla ait bu meti Hristiyanlığın ilham kaynağı olmuş olmalıdır.

- **Mar 9:43** Eğer elin günah işlemene neden olursa, onu kes. Tek elle yaşama kavuşman, iki elle sönmez ateşe, cehenneme gitmenden iyidir.
- Mar 9:44 (*TEXT OMITTED*)
- Mar 9:45 Eğer ayağın günah işlemene neden olursa, onu kes. Tek ayakla yaşama kavuşman, iki ayakla cehenneme atılmadan iyidir.
- 2Th 1:9 Böyleleri Rab'bin varlığından ve yüce gücünden uzak kalarak sonsuza dek mahvolma cezasına çarptırılacaklar. Bütün bunlar Rab'bin kendi kutsalları arasında yüceltmek ve bütün imanlılarda hayranlık uyandırmak üzere geldiği gün olacak. Sizler ise iman edenlerdensiniz. Çünkü size ettiğimiz tanıklığa inandınız.
- **1Sa 2:6** RAB öldürür de diriltir de, Ölüler diyarına indirir ve çıkarır.
- **Pro 21:16** Sağduyudan uzaklaşan, Kendini ölümler arasında bulur.
- **Num 16:30** Ama RAB yepyeni bir olay yaratırsa, yer yarıp onları ve onlara ait olan her şeyi yutarsa, ölümler diyarına diri diri inerlerse, bu adamların RAB'be saygısızlık ettiklerini anlayacaksınız."
- Num 16:31 Musa konuşmasını bitirir bitirmez Korah, Datan ve Aviram'ın altındaki yer yarıldı.
- Num 16:32 Yer yarıldı, onları, ailelerini, Korah'ın adamlarıyla mallarını yuttu.
- Num 16:33 Sahip oldukları her şeyle birlikte diri diri ölümler diyarına indiler. Yer onların üzerine kapandı. Topluluğun arasından yok oldular.
- Num 16:34 Çığlıklarını duyan çevredeki İsraililer, "Yer bizi de yutmasın!" diyerek kaçıştılar.
- Num 16:35 RAB'bin gönderdiği ateş buhur sunan iki yüz elli adamı yakıp yok etti.

- **1Pe 3:20** Bir zamanlar, Nuh'un günlerinde gemi yapılırken, Tanrı'nın sabırla beklemesine karşın bu ruhlar söz dinlememişlerdi. O gemide birkaç kişi, daha doğrusu sekiz kişi suyla kurtuldu.
- 1Pe 3:21 Bu olay vaftizi\* simgeliyor. Bedenin kirden arınması değil, Tanrı'ya yönelen temiz vicdanın dileği olan vaftiz, İsa Mesih'in dirilişiyle şimdi sizi de kurtarıyor.
- 1Pe 3:22 Göğe çıkmış olan Mesih Tanrı'nın sağındadır. Bütün melekler, yetkiler ve güçler O'na bağlı kılınmıştır.
- **Mat 23:33** "Sizi yılanlar, engerekler soyu! Cehennem cezasından nasıl kaçacaksınız?"
- Mat 23:34 İşte bunun için size peygamberler, bilge kişiler ve din bilginleri gönderiyorum. Bunlardan kimini öldürecek, çarmıha gereceksiniz. Kimini havralarınızda kamçılacak, kentten kente kovalayacaksınız.

- Genel olarak Tevrat ve İncil’de cennet ve cehennemin ceza ve mükafat yerleri olduğu mesajı verilmektedir. Ancak cennet ve cehennem Kuran-i Kerim’de açık olarak tasvir edildiği gibi tasvir edilmektedir. Kuran-i Kerim cennet ve cehennemi ilahi adaletin bir eseri olarak göstermektedir.
- **İsa 14:9** Toprağın altındaki ölümler diyarı Babil Kralı'nı karşılamak için sabırsızlanıyor. Onun geliş ölümleri, Dünyanın eski önderlerini heyecanlandırıyor; Ulusları yönetmiş kralları Tahtlarından ayağa kaldırıyor.
- İsa 14:10 Hepsini ona seslenip diyecekler ki, "Sen de bizim gibi gücünü yitirdin, Bize benzedin."
- İsa 14:11 Görkemli de çenklilerinin sesi de Ölümler diyarına indirildi. Altında kurtlar kaynaşacak, Üstünü kurtçuklar kaplayacak.
- İsa 14:12 Ey parlak yıldız, seherin oğlu, Göklerden nasıl da düştün! Ey ulusları ezip geçen, Nasıl da yere yıkıldın!
- İsa 14:13 İçinden, "Göklere çıkacağım" dedin, "Tahtımı Tanrı'nın yıldızlarından daha yükseğe koyacağım; İlahların toplandığı dağda, Safon'un doruğunda oturacağım.
- İsa 14:14 Bulutların üstüne çıkacak, Kendimi Yüceler Yücesi'yle eşit kılacağım."
- İsa 14:15 Ancak ölümler diyarına, Ölüm çukurunun dibine indirilmiş bulunuyorsun.
- İsa 14:16 Seni görenler bakıp bakıp şöyle düşünecekler: "Dünyayı sarsan, ülkeleri titreten, Yeryüzünü çöle çeviren, Kentleri yerle bir eden, Tutsakları evlerine salıvermeyen adam bu mu?"
- İsa 14:17 (SEE 14:16)
- İsa 14:18 Ulusların bütün kralları tek tek, Görkemli mezarlarda yatıyor.
- İsa 14:19 Ama sen reddedilen bir dal gibi Mezarından dışarı atıldın; Bedenleri kılıçla delinip Ölüm çukurunun dibine atılmış ölümlerle örtülsün; Ayak altında çiğnenen leş gibisin.
- İsa 14:20 Ülkeni harap edip halkını katlettiğin için Başkaları gibi gömülmeyeceksin. Kötülük yapan soy bir daha anılmayacak.

- Tevrat'ın bu bölümleri dikkate alındığında cehennemın yerin altında olduğu gibi bir düşünceın izlerini taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Mezopotamya'daki eski inançların da izlerini taşımaktadır.

# İslam İnancında Cennet

- Sözlükte "bitki ve ağaçlarla örtülü yer ve bahçe" anlamına gelen cennet, din literatüründe, imân edip salih amel işleyenlere, ahiretle vaad edilen nimet ve mükafat yurdu dernektir. Kur'an-i Kerim'de cennet için çeşitli isimler kullanılmıştır: Adn cenneti, firdevs cenneti, naim cenneti, dâru'l-huld (ebedilik yurdu) dâru's-selâm (esenlik yurdu), dâ-rul-mukame (ebedi durulacak yer) ve makamu'l-emin (güvenilir makam).
- Cennette; bakanlara hoş görünen, içenlere zevk veren nehirler ve sular, süzme baldan ırmaklar. Tatlı su pınarları, içenlere zevk veren ve bembeyaz bîr kaynaktan çıkan sarhoş etmeyen içkiler. Çeşitli meyveler, hurmalar, nar ağaçları üzüm bağları. Sedir koktuklar, ince ve kalın ipek elbiseler, aştın ve gümüş süsler, genç kızlar, yalan söz söylenmeyen, barış ve huzur dolu, yorgunluk olmayan ebedi bir yer olarak tanımlanır.



- Cennet, ebedi saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur'an-ı Kerim'de, muhtelif hadislerde ve diğer İslami eserlerde yer alan isimler içinde en çok kullanılan, içindeki bütün mekan ve imkanları kapsayacak şekilde muhtevası geniş olan bir terimdir. İslam literatüründe ebedi saadete ilgili vaadler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verilmiştir. Diğer isimler tekil olarak kullanıldığı halde cennetin çok sayıdaki ayette çoğul şekliyle de (cennat) yer alması, saadet yurdunun belli bir bölgesinin değil tamamının adı olduğunu gösterir.
- "Bol su kaynaklarına sahip bulunan yeşil bahçe anlamındaki ravza cennat kelimesine muzaf olduğu gibi (eş-Şüra 42/ 22) bir ayette cennet kelimesi yerine tek başına da kullanılmıştır (er-Rum 30 / 15) Cennetü'l-huld ile cennetü'l-me'va terkiplerini her ne kadar bazı alimler müstakil birer isim telakki etmişlerse de (bk. İbn Kayyim ei-Cevziyye, s. 142; L. Gardet, II, 447) bu terkiplerde yer alan "huld" (ebediyet) ile "me'va" (sığınılıp barınılacak yer) kelimeleri cenneti niteleyen tamamlayıcı kavramlardır.

- "Müttakiler emin bir makamda, cennetlerde ve pınar başlarında olacaklardır" (ed-Duhan 44/51-52) mealindeki ayette yer alan makam-ı eminin de müstakil bir isim olarak kabul edilmesi isabetli görünmemektedir. Çünkü ikinci ayet makam-ı eminden cennetin kastedildiğini açıklamakta ve böylece iki ayet birbirini tamamlamaktadır. Sad süresinde müttakilere "hoşa gidecek bir yuva" vaad eden ayetteki hüsn-i meabın (38/ 49) ebedî saadet yurdunun müstakil bir adı olmayıp sadece adın cennetini nitelediği bir sonraki ayetten anlaşılmaktadır.

# CEHENNEM

- Cehennemin (cehennam, cihinnam) "derin kuyu; hayırsız, uğursuz" anlamına gelen Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri süren İslam bilginleri olmuşsa da dil alimleri bu konuda tereddüt etmişlerdir (mesela bk. *Usanü'l- 'Arab*, "cehennem" Grekçe'de *geenna*, Latince'de *gehenna* olarak kullanılan kelimenin aslı büyük ihtimalle İbranice *ge-Hinnom* ·dan (Hinnom vadisi) gelmektedir. Nitekim bu isim "ge ben Hinnom" (Hinnom oğlu vadisi), "ge bene Hinnom" (Hinnom oğ ull arı vadisi) ve "ge Hinnom" şeklinde Ahd-i Atik'te de geçmektedir. Cahiliye şairlerinden A'sa ile "cehennam" şeklinde Ümeyye b. Ebü's Salt'ın şiirlerinde yer alan cehennemin İslam'dakine benzer bir şekilde tasvir edilmesi tereddütle karşılanmış ve bu şiirlerin Ümeyye'ye sonradan nisbet edildiği düşünülmüştür.

- Cehennem, çeşitli inançlarda ölüm sonrası ceza çekilen ateşli bir yer olarak gösterilir. Cehennemde kalma süresi inanca göre değişiklik gösterebilir. Cehennemde günah borcu ödeninceye kadar kalınıp sonra tekrar cennete gidilebilir. Ancak, cehennem bazıları için sonsuza dek ateşte yanmak anlamına gelir.
- Kelimenin İbranice 'Ge ben hinnom' (Hinnom'un oğlu vadisi) terkiibinden zamanla 'ben'in düşmesi ile elde edildiği düşünülmektedir.
- Vadinin adı başlangıçta 'Gebna Hinnom' iken sonraları *Gehenna* olmuştur. *Gebna Hinnom*, Ken'anilerin (Tanrı) [Baal](#)'e kurban edilen çocukları yaktıkları bir vadinin adıydı.
- Yoşiya, kimse oğlunu ya da kızını ilah Molek için ateşte kurban etmesin diye, Ben-Hinnom Vadisi'ndeki Tofet'i kirletti. (Krallar 23-10)
- Tevrat'a göre çocukların kurban edildikleri Tanrı'nın adı [Moloch](#) (*Molech, molek*) idi. Bu tanrı isminin de cehennem bekçisi [Malik](#) olarak değişim geçirdiği düşünülmektedir.

# Farklı İnançlarda Melek

- "Melek" kelimesinin İbrânice'deki karşılığı "göndermek" manasına gelen ve muhtemelen "lo'ah" kökünden türemiş olan "ıriah" kelimesidir ve "Tanrı'nın elçisi" anlamına gelmektedir. "Tanrı'nın arzusunu yerine getirmek üzere gönderilen elçi", "Tanrı ile insan arasında bir arabulucu" manalarını ifade etmektedir. Grekçe'de ise, "angelos" kelimesiyle karşılanmakta ve "haberci" manasına gelmektedir. Bu kelime daha sonra Latince'ye "angelus" olarak geçmiştir. Latineden Batı dillerine, "ange", (ft), "angel" (ing.) ve "engei" (aim.) şeklinde intikal eden bu kelimenin daha eski dillerden olan Şânskritce'deki karşılığı "Kutsal Ruh" manasına; gelen "anğiras", Persce'deki karşılığı ise, "postacı, haberci" anlamlarına gelen "angaros" kelimeleridir. Ayrıca Latince'deki "legatus" (elçi) ve "nuncius" (mesajcı) kelimelerinin de bazen melek manasında, kullanıldığı ifade edilmektedir.
- Dörtbin beşyüz yıllık geçmişi olan Ebla Krallığına ait çivi yazdı tabletlerde Mİ-KA-EL adında bir melekten bahsedilmektedir. Halbuki bugün mevcut olan ilahî kaynaklı kitapların en eskisi bulunan Tevrat'ın Hz. Musa'ya gönderilişi bile bu tarihten binbeşyüz sene sonraya dayanmaktadır.

- Babil ve Asur'da tanrılar ve insanlar arasında sürekli bir ilişki kurulmaktaydı. O derece ki, her ferdin kendisine ait koruyucu melek rolü oynayan bir tanrıçası bulunmaktaydı. Bu bağlılığı ifade etmek için de şu sözleri söylerlerdi: "Ey sağımda bulunan tanrım, ey solumda bulunan tanrım, ey yanımda bulunan koruyucu tamım.
- Zerdüştlük'teki melek inancına eski Zent Avesta metinlerinde ve Gatalar'da rastlanılmaktadır. Aklın en üstün efendisine hizmet eden yedibaş melek olduğu, ameşa Spentalarda geçmekte, ve "kutsal ölümsüzler" diye isimlendirilmektedir. Bunlar iyi, akıl, adalet, ilahî irade ülkesi, tevazu (veya dindarlık), mükemmeliyet, ölümsüzlük şeklinde Ahura-Mazda'nın çeşitli veçheleri ve fonksiyonları olarak telakkî edilir.
- Yahudilikle melek kavramını anlayabilmek için bu kelime ile aynı manada kullanılan bazı terimleri gözden geçirmek gerekir. Eski Ahid'de geçen "Tanrı Oğulları", "**Göklerin Ordusu**", "Tanrı'nın Danışmanı", "Savaşçılar", "Mukaddesler", "Mecajcılar", "Ruhlar", "Gözcüler" ve "Gökte Oturanlar" ifadeleri melekler için kullanılmıştır. İbn Meymun (601/1204) Tevrat'ta melekler yerine "ilahlar" tabirinin de kullanıldığını belirtmekte, "O ilahların ilahıdır" cümlesinin, "O meleklerin ilahıdır" manasında olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Eski Ahid metinlerinde geçen "Rablerin Rabbi", "feleklerin ve yıldızların efendisi" sözlerindeki Rabler, felekler ve yıldızlar terimleri de "melekler" manasında kullanılmıştır. İbn Hazm da (456/1063) "Allah hakimlerin hakimidir" sözü ile Eski Ahid'de "hâkimler"den maksadın melekler olduğunu belirtmektedir.

- Yahudilikteki melek inancının oluşumu uzun bir tarihi sürece dayanmaktadır. Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar, melek inancı büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Zira Yahudi toplumu Hz. Musa'dan önce politeist bir inanca sahip olup yıldızlara tapmaktaydılar. Hz. Musa ile İsrail toplumunda monoteizm doğdu. Bu tarihten sonra, eskiden ikinci derecede tanrılar olarak bilinen ve kendilerine "Yahova'nın hizmetçileri" denilen melekler, "**Semavî** Ordu" deyiimiyle ifade edilmeye başlandı. Bu motif Eski Ahid'de bazen "Tanrı'nın elçileri", bazen de Tanrı'nın bizzat kendisi olarak geçmektedir.
- Yahudiler esaretten önce hiçbir melek ismi bilmiyorlardı. En azından yazdı eserlerinde böyle bir isim mevcut değildi. Ne zaman ki, Ninive ve Babil esaretine düştüler, o zaman Keldânîler ve İran'lıların çeşitli inançlarının etkisi aranda kaldılar. Özellikle Zerdüştlükteki "iyi ruh." ve "kötü ruh" fikri, Yahudiliğe "iyi melek ve kötü melek" şeklinde intikal ettiği ifade edilmektedir.

- Hristiyan inancına göre melekler, emirlerini yerine getirmek ve kendisini övmek için Tanrı tarafından yaratılmış saf ruhlardır. "Melek", "mesajcı" ve gönderilmiş gibi manalara gelmektedir. Bu manalar, meleklerin tabiatlarıyla değil, görevleriyle alakalıdır. Onlar tamamen ruhî cevherlerdir, metinlerin birçoğunda "melek" teriminin yorumu üzerinde Kitab-ı Mukaddes tefsircileri farklı görüşler belirtmektedirler. Bazıları meleği "semavî elçi", bazıları bir "insan", bazıları da "Tanrı'nın oğlu" olarak yorumlamaktadırlar. Fakat Resullerin işleri kitabında meleğin, Tanrı'nın bizzat kendisiymiş gibi düşünülmesine sebep olan bir ifade yer almaktadır: "Ve kırk yıl dolunca Sina Dağı çölünde, çalı ateşi alevinde kendisine bir melek göründü. Ve Musa gördüğü zaman bu görünüşe şaşıtı. Bakmak için yanaşınca Rab'in sesi geldi. 'Ben senin atalarının Allah'ı, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Allah'ıyım', dedi.
- Kilise Babalan meleklerle bazı sıfatlar atfetmektedirler. Arabulucular, faziletler, ruhtar gibi isimlerle onları anmaktadırlar. "İyi melek" ve "kötü melek" : kavramlarına Hristiyanlıkta da yer verilmekte, imtihana tabi tutulduktan sonra iyi meleklerin, göğün mutluluğuna eriştiklerine inanılmakta, bu sebeple onlara "Tanrı'nın oğulları", "Mukaddesler", "Seçkin melekler", "Göğün Melekleri, "Göğün Sakinleri" ve "Semavî Kudüs'ün Yerleşikleri" denilmektedir.



- Hristiyanlık'taki melek düşüncesi gerçekte Yahudilik 'tekinin bir devamı olarak görülmektedir. Ancak bu etkilenme, Eski Ahid'in kanonik (sahih sayılan) kitaplarından ziyade, apokrif (uydurma) kitaplarına dayanmakta ve Yahudiliğin son dönemlerindeki itikadi durumu doğrultusunda şekillenmektedir. Yeni Ahit'teki "Rabbin Meleği" teriminin Eski Ahit'teki "Yahve'nin Meleği" veya "Tanrı'nın Meleği" terimlerine denk düşmesi, yine Mihael ve Gabriel isimli meleklerin her iki dinin kutsal kitaplarında da gerek lafız gerekse rolleri açısından hiç bir değişiklik göstermemesi bu görüşü desteklemektedir.
- Meleklerin varlığı konusu Kur'an ve Sünnetin apaçık delilleriyle ortaya konulmuşsa da, İslam alimleri, onların mahiyeti ve tarifi ile ilgili değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Taftazanîye (791/1389) göre melekler "muhtelif şekillerde görünen, meşakkatli işlere gücü yeten, Allah katında kıymetli, devamlı ibadet eden ve itaatten ayrılmayan, erkeklik ve dişilikle sınıflandırılmayan latif cisimli varlıklardır.
- Ali b. Ebi'l-İz el-Ezreği'nin (722/1322) tarifi ise şöyledir: "Melekler, kendilerini gönderenin emrini yerine getiren, kendileri için değil, Allah için çalışan, O'na itaat ederek saf tutan ve teşbih eden, ikram olunmuş kullardır.

- Muhâmmmed Kanbûrî Antaki'ye (1172/1159) göre "melekler nûrânî, cisim bulanıklıklarından uzak, cinsiyeti olmayan, çeşidi şekillerde görünmeye muktedir, zor işlere gücü yeten, ilimde kemal sahibi, günahlardan uzak, itaat ve ibadette devamlı olan varlıklardır". Fârâbî (339/950) melekler hakkında "onlar, cevherleri ulûm-i ibdâiyye'den (Cenâb-ı Hakk'ın aletsiz, maddesiz, zamansız, mekânız yaratması) olan suretlerdir.
- Nakışlar bulunan levhalar gibi değil, ilimlerle dolu göğüsler gibi de değil, belki bizzat kendi kendilerine kaim olan, Allah'ın yarattığı, maddesiz, zamansız, mekânız ilmilerdir ki, yüce emri muhafaza ederler de onların hüviyetlerinde mülahaza ettikleri anlaşılır; fakat kudsiyenin ruhu onlara uyanırken muhatabe eder, beşerin ruhu ise uykuda muhatabe eder" tarzında bir bilgi vermektedir. Makdisî de (355/966) "Kendilerinden istenilen şeye taatte bulunma ve boyun eğme konusunda gayret sarfettikleri için bu varlıklara "melek" denilmiştir" der.
- Kuran'ın çeşidi ayetlerinde meleklerle bazen "rasul" bazen de "rusûl" kelimeleriyle telmihte bulunmaktadır. Hac suresinde "Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçmiştir" buyurularak "melekler" ve "elçiler" terimleri beraber sunulmaktadır. Ayrıca En'am 61, Şûra 51 ve Mürselât 1 ayetlerde meleklerden "rasûl" veya "rusûl" diye söz edilmektedir.

## • . Kaza ve Kadere İman

- İslâm'da iman esaslarından biri de kaza ve kadere imandır. Gerçekte bu ifadenin kader ve kazaya iman şeklinde olması daha uygun ise de, Türkçemizde böyle yerleşmiştir.
- Kader, ileride meydana gelecek her şeyin önceden bilinerek Allah tarafından takdir ve tesbit edilmesi, kaza da, bilinen ve tesbit edilen her şeyin zamanı geldiğinde yine Allah tarafından yaratılmasıdır. Kader, Allah'ın ilim sıfatına, kaza da tekvin sıfatına racidir. Ehl-i sünnetin inancı budur.
- İslâm'a göre Allah'ın küllî iradesi yanında kulun cüz'î bir iradesi vardır. Kul bu iradesini hayra da şerre de yönlendirebilir. İyilik-kötülük, hayır-şer belli olduğuna göre kula düşen görev, aklını kullanarak iyi ve hayır olana yönelmektir. İnsan, iradesiyle yaptıklarından sorumludur. İradesi dışında olan (hangi ana-babadan, nerede, ne zaman doğacağı, boyu ve renginin ne olacağı vb.) hiçbir şeyden sorumlu değildir. Allah, kişinin hür iradesiyle seçtiği şeyleri, onun seçtiğine uygun şekilde yaratır. Kısaca seçen insan, yaratan Allah'tır. İnsanın nasıl bir tercihte bulunacağını Allah ezelde bildiği için Levh-i Mahfuz'da bunlar yazılmıştır. "İlim malûma tabidir" cümlesinin anlamı da budur. Bu bakımdan bazı kişilerin sorumluluktan kurtulmak için "ne yapayım, alın yazım bu imiş" tarzındaki itirazlarının geçerliliği yoktur. Kişi, iradesini hayra yönlendirerek çalışacak, iradesi dışındaki sonuçları da tevekkülle karşılayacaktır. İnsanın hayırlı zannederek bir işi yapmaya yönelmesi, ancak sonucun dileği doğrultusunda olmaması halinde, bu sonucun kendisi için hayırlı olduğuna inanması da onu kalben huzurlu kılar. Bu durumu açıklayan bir âyet-i kerimede şöyle buyrulur: "Ey müminler, sizin hoşunuza gitmediği halde uhdenize savaş yazıldı. Olur ki bir şey hoşunuza gitmezken o, sizin için hayırlı olur. Birşeyi de sevdiğiniz halde o da hakkınızda şer olur. Allah bilir, siz bilmezsiniz."
- İslâm dışındaki dinlerde net bir şekilde kader anlayışı bulmak mümkün değildir. Hinduizm'deki "karma" inancı kader olarak yorumlayanlar vardır.
- Yahudilik'te alın yazısından çok, olaylar, Tanrı'nın çizdiği belirli bir gayeye göre şekillenir. İnsanların bu dünyadaki hayatı dine uygun yaşamak ve Tanrı'nın emirlerinden sapmamak temeline oturtulmuştur. Hayır ve şerri yaratan Allah'tır. Hayır mükâfat, şer de ceza içindir. Kulların başına gelen felâketler Tanrı'nın bir çeşit imtihanıdır.
- Hristiyanlar, insan hürriyetini sınırlandırdığı için kader ve kazaya fazla sıcak bakmamışlardır. Onlara göre Allah ancak hayrın yaratıcısıdır. Şahit olduğumuz kötülükler Allah'tan değildir. Hayır ve şer Allah'ta birleşemez; çünkü Allah kötülüklerden nefret eder. Bunlardan ayrı olarak Hristiyanlık'ta önemli bir yeri olan "Aslî Suç"la kader arasında kurulan ilgiye de bakılmalıdır. Burada tartışılan ana mesele, "asli suç olduğu için mi insanlar kötülüğe meylederler, yoksa kötülüğe meylettikleri için mi asli suç vardır?" cümlesinde özetlenebilir.